

Wojciech Witkowski

PRAWNO-PROCESOWE OGRANICZENIA
W GROMADZENIU DOWODÓW
W SPRAWACH O NIEWAŻNOŚĆ MAŁŻEŃSTWA

Z chwilą zawarcia małżeństwa kanonicznego obowiązuje domniemanie prawne o jego ważności. Małżonkowie nie mogą też własną powagą orzekać o nieważności swojego małżeństwa. Może ją orzec jedynie trybunał kościelny po przeprowadzeniu procesu sądowego. Małżonkowie dysponujący dowodami na rzecz nieważności swojego małżeństwa mogą się więc zwrócić z formalną prośbą do właściwego sądu kościelnego. Środki dowodowe są przedstawiane i gromadzone na etapie instrukcji sprawy, która stanowi istotną część procesu. Przepisy, które dotyczą tego etapu procesowego, nie ograniczają się jedynie do wymienienia i zdefiniowania możliwych w procesie kanonicznym środków dowodowych. W zdecydowanej większości są to normy, które należy zachować przy zbieraniu dowodów¹. Wśród tych norm należy wprost wskazać te, które można określić jako prawno-procesowe ograniczenia w gromadzeniu dowodów.

KS. DR WOJCIECH WITKOWSKI SDB – asystent, Katedra Prawa Kanonizacyjnego i Sakramentów Świętych, Instytut Prawa Kanonicznego, Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II; adres do korespondencji: Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin; e-mail: boski4@poczta.onet.pl

¹ Pontificium Concilium de Legum Textibus, *Instructio servanda a tribunalibus dioecesanis et interdioecesanis in pertractandis causis nullitatis matrimonii Dignitas connubii* (25.01.2005), Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano 2005 [dalej cyt.: DC], art. 155 § 1.

1. ZAKAZY DOWODOWE

Racją istnienia zakazów dowodowych jest konieczność ochrony pewnych wartości, jak np. respektowanie norm moralnych czy ochrona praw człowieka. Zakazy dowodowe ograniczają jednak możliwość dojścia do prawdy materialnej, która jest głównym celem procesu, dlatego prawodawca kościelny ściśle określa i sprowadza do niezbędnego minimum te normy².

Zgodnie z kan. 1527 § 1 Kodeksu Prawa Kanonicznego³, w czasie procesu mogą być przedstawione dowody, które oprócz tego, że są pożyteczne dla sprawy, są również godziwe⁴. Papieska Rada Tekstów Prawnych wyraźnie stanowi, że w tej materii istnieje zakaz przedstawiania, jak i dopuszczania dowodów, które są niegodziwe. Jednocześnie w instrukcji określiła zakres rozumienia dowodu niegodziwego. Chodzi tu o dowód, który sam w sobie jest niegodziwy, jak również niegodziwy jest sposób jego zdobycia (DC art. 157 § 1). W przypadku zbierania dowodów, kategoria godziwości ma zastosowanie nie tylko przy ocenie legalności określonego aktu, ale przede wszystkim staje się mechanizmem bezpośredniego wprowadzania obowiązujących norm moralnych w systemie prawa kanonicznego [Brzemia-Bonarek 2007, 53]⁵.

Przykładem dowodu sprzecznego z normami moralności chrześcijańskiej, a tym samym niegodziwego *in se* jest badanie mężczyzny na okoliczność impotencji pod kątem jego zdolności do wytrysku. Również naruszenie etyki zawodowej rodzi wątpliwość co do godziwości sporządzanych dowodów przez biegłych, np. sporządzenie ekspertyzy bez badania pacjenta [Brzemia-Bonarek 2007, 52 i 58].

Za niegodziwy dowód *in se* należy uznać również sporządzenie fałszywego dokumentu na potrzeby procesu, np. preparowanie kart szpitalnych lub ekspertyz medycznych. Nauka prawa rozróżnia fałsz materialny i intelektualny dokumentu. Można wskazać na cztery typy materialnych fał-

² Terminem „zakazy dowodowe” na gruncie prawa kanonicznego posługuje się A. Brzemia-Bonarek [Brzemia-Bonarek 2007, 43].

³ *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Paulii PP. II promulgatus* (25.01.1983), AAS 75 (1983), pars II, s. 1-317; tekst polski w: *Kodeks Prawa Kanonicznego*, przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu, Pallottinum, Poznań 1984 [dalej cyt.: KPK/83].

⁴ W przywołanej normie przymiotnik „godziwe” został użyty w polskiej wersji Kodeksu dla przetłumaczenia łacińskiego *licitae*. Według słowników łacińsko-polskich przymiotnik *licitus* oznacza zarówno godziwy, jak też dozwolony, czy legalny [Plezia 1959, 360]. Podobnie ten termin tłumaczy J. Sondel [Sondel 2006, 577].

⁵ Szerzej na temat natury pojęcia godziwości zob. Erlebach 2006, 79-97.

szerstw dokumentów: podrabianie lub przerabianie dokumentów oraz zniszczenie ich lub ukrycie (kan. 1391) [Syryjczyk 2003, 148-149; De Palolis and Cito 2001, 354]. W kontekście zakazu dowodowego, jedynie podrabianie lub przerabianie dokumentów będzie miało znaczenie, natomiast niszczenie lub ukrywanie dokumentów może dotyczyć jedynie nakazu ich ujawnienia. Oprócz fałszu materialnego można wyróżnić również fałsz intelektualny dokumentu. Chodzi tu o dokument sporządzony w przepisanej formie w związku z wykonywaniem urzędu lub jakiegoś oficjalnego zadania, zawierający jednak fałszywą treść. W takiej sytuacji jest to urzędowe i świadome poświadczenie nieprawdy, które może spowodować skutki prawne. Przykładem takiego działania jest stwierdzenie przez proboszcza wbrew rzeczywistości wolnego stanu nupturienta [Pawluk 1990, 148; Witkowski 2014, 93-96].

Kwestia niegodziwych dowodów dotyczy również niegodziwego ich zdobycia. Odnosząc to znowu do dowodu z dokumentu, przykładowo będzie to związane z uzyskaniem ich przez wymuszenie, wykradzenie czy też w inny niegodziwy sposób. Choć obowiązkiem sędziego jest ustalanie prawdy materialnej, to z drugiej strony musi on respektować zasady etyczne, wedle których cel nie uświęca środków. Według Sobańskiego sędzia może dopuścić takie dowody jedynie w przypadku zgody na ich wykorzystanie przez drugą stronę procesową. Brak takiej zgody stwarza domniemanie, że strona, której dokumenty wykradzono czy wyludzono, sprzeciwia się ich wykorzystaniu, a przynajmniej sobie tego nie życzy [Sobański 2003, 137-138].

Wszelkie oświadczenia złożone w sądzie powinny być świadome i dobrowolne. Przykładem zdobycia dowodu z naruszeniem godziwości będzie uzyskanie zeznań pod wpływem przymusu lub tortur. Choć prawodawca nie ujmuje tego w formie zakazu, to jednak jest on oczywisty nie tylko ze względów prawnych, ale przede wszystkim moralnych. Natomiast prawodawca wyraźnie stanowi, że gdyby okazało się, że zeznanie zostało wymuszone siłą, wówczas nie posiada ono żadnej mocy dowodowej (kan. 1538; por. DC art. 182). Poza tym w normach ogólnych KPK/83 postanowiono, że akt dokonany pod wpływem przymusu, któremu osoba nie mogła w żaden sposób się oprzeć, należy uważać za niedokonany (kan. 125 § 1) [Del Amo 2011, 1157].

Prawo do obrony z zasady domaga się jawności dowodów wobec przeciwnej strony procesowej. Stąd wynika kolejne ograniczenie, że nie należy dopuszczać dowodów utajnionych, czyli takich, z którymi nie będą się mogły zapoznać strony procesowe w czasie ogłoszenia akt (DC art. 157 § 2).

Tego rodzaju dowody sędzia może dopuścić jedynie w drodze usprawiedliwionego wyjątku wynikającego z poważnej przyczyny, np. strona lub świadek obawia się niebezpieczeństwa od osoby, na której niekorzyść zeznaje lub dostarcza jakieś dowody [Rozkrut 2007, 279]. Wydaje się, że w sprawach o nieważność małżeństwa, sędzia może na wniosek zainteresowanej strony utajnić określone dowody, gdy są one na poparcie przyznania się sądowego, a jest to jedyna droga do uzyskania tych dowodów. Przykładem może być dokumentacja medyczna potwierdzająca leczenie w szpitalu psychiatrycznym. W celu zabezpieczenia przed zarzutem odmowy prawa do obrony roztropnym rozwiązaniem byłoby pytanie sędziego skierowane do drugiej strony, czy zgadza się na utajnienie takiego dowodu.

Wyraźny zakaz dowodowy dotyczy osób, którym prawo zabrania składania zeznań w sądzie w charakterze świadka. Prawodawca kodeksowy wyróżnia dwie kategorie osób niezdolnych do zeznań. Pierwszą stanowią strony oraz ich przedstawiciele, a także sędzia i jego asystenci (inni członkowie trybunału, a więc m.in. notariusz i obrońca wężła), adwokaci oraz inni, którzy pomagają lub pomagali stronom w danej sprawie. Drugą kategorię osób stanowią kapłani w odniesieniu do wszystkiego, co poznali w spowiedzi, choćby penitent prosił o ujawnienie tego. Zakaz ten jest absolutny, bowiem tajemnica spowiedzi (*sigillum sacramentale*) jest nienaruszalna (kan. 983)⁶. Zakaz absolutny obejmuje również osoby zobowiązane do zachowania tajemnicy (*secretum*), a więc tłumacza czyjejs spowiedzi oraz tych, którzy w jakikolwiek sposób, nawet niechcący, podsłuchali czyjąś spowiedź i chcieli o tym zeznać w sądzie (kan. 1550 § 2, 2°). Oprócz osób, których dotyczy zakaz absolutny, nie należy dopuszczać do zeznań małoletnich poniżej czternastego roku życia oraz upośledzonych umysłowo⁷. Aby jednak mogli legalnie zeznawać, sędzia musi dekretem zdeklarować potrzebę ich przesłuchania (kan. 1550 § 1) [Witkowski 2014, 92].

⁶ Również w Kodeksie postępowania cywilnego dano możliwość odmowy zeznań spowiednikowi co do faktów powierzonych mu na spowiedzi (ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego, Dz. U. z 2014 r., poz. 101 z późn. zm. [dalej cyt.: k.p.c.], art. 261 § 2), a na gruncie Kodeksu postępowania karnego istnieje absolutny zakaz przesłuchania spowiednika (ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego, Dz. U. Nr 89, poz. 555 z późn. zm., art. 178 pkt 2). Szerzej na ten temat zob. Wielec 2012.

⁷ Kategorią „upośledzonych umysłowo” zwykło się w prawie dowodowym obejmować niedorozwiniętych czy opóźnionych umysłowo, cierpiących na zaburzenia percepcji, świadomości i pamięci, alkoholików, osoby dotknięte ostrą lub chroniczną intoksykacją, osoby uzależnione lub jednorazowo pod wpływem narkotyków. Te i im podobne osoby

2. OGRANICZENIA WYNIKAJĄCE Z PRAW OSOBOWYCH

Istotnym ograniczeniem w zdobyciu dowodów w procesach małżeńskich jest wyjęcie spod obowiązku zeznań tych świadków, którzy są zobowiązani do zachowania tajemnicy urzędowej lub zawodowej. W Kodeksie wyliczony został katalog tychże osób. Są nimi: duchowni, w odniesieniu do tego, co im przekazano z racji sprawowania świętej posługi, urzędnicy państwowi, lekarze, położne, adwokaci, notariusze i inni zobowiązani do zachowania tajemnicy urzędowej także z racji udzielania porady, w zakresie spraw objętych tą tajemnicą (kan. 1548 § 2, 1°). W tych przypadkach sędzia kościelny nie może nakazać złożenia zeznań wyżej wymienionym osobom, one z kolei muszą same rozstrzygnąć, czy w danej sytuacji tajemnica ich wiąże i czy muszą korzystać z prawa do odmowy zeznań [Sztymiler 2007, 202].

Kolejne ograniczenie związane jest z możliwością odmowy przedłożenia dokumentów, również wspólnych (kan. 1545; por. DC art. 191). Wspólnym dokumentem może być np. testament, umowa między stronami lub inny dokument dotyczący obojga stron [Rozkrut 2007, 267]. Strona może jednak odmówić przedstawienia takiego dokumentu, jeśli mogłoby to spowodować szkodę w postaci zniesławienia czy też niebezpieczeństwa przykrości lub innego zła, np. poważnych strat materialnych zgłaszającej go stronie albo bliskim krewnym lub powinowatym (kan. 1546 § 1) [Majer 2002, 112-115]. Sędzia może jedynie nakazać, aby taki dokument został przedłożony w wiarygodnym odpisie przynajmniej w tej części, która nie podlega wspomnianej już niedogodności [Rozkrut 2007, 268]. Gdy taki dokument mógłby być przedstawiony bez niebezpieczeństwa szkody, o której w kan. 1546 § 1, sędzia może nakazać stronie przedłożyć go sądowi i czyni to z urzędu lub na wniosek jednej ze stron. System prawa kanonicznego nie posiada jednak skutecznego sposobu wyegzekwowania tego obowiązku (kan. 1545)⁸.

należy uznać za osoby o ograniczonych możliwościach do składania zeznań w sądzie [Del Amo 2011, 1167].

⁸ W schematach propozycji do KPK/83 została zamieszczona norma, która ostatecznie nie obowiązuje. Proponowano, żeby przy *actio ad exhibendum* zachować lokalne prawo cywilne, zaś w kościelnym prawie partykularnym wskazać, które przepisy cywilne konieczne będą do zastosowania w procesach kanonicznych w tej kwestii. Zob. Pontificia Commissio Codici Iuris Canonici Recognoscendo, *Schema canonum de modo procedendi pro tutela iurium seu de processibus*, Typis Polyglottis Vaticanis 1976, can. 187.

Zazwyczaj świadkami w sprawach małżeńskich są osoby, które dobrze znają strony, a bardzo często są one z kręgu najbliższej rodziny. Zasadniczo nie można jednak nikogo przymusić do świadczenia w tych sprawach, choć w prawie istnieje obowiązek stawienia się na wezwanie sądu (kan. 1557)⁹. Spod obowiązku zeznań wyjęci są jedynie ci świadkowie, którzy – podobnie jak to zostało wyżej ukazane wobec dokumentów – ze swoich zeznań obawiają się dla siebie lub współmałżonka albo dla bliskich krewnych lub powinowatych zniesławienia, niebezpieczeństwa przykrości lub innego poważnego zła (kan. 1548 § 2, 2°; por. k.p.c. art. 261).

Procesowym sposobem stanowiącym ograniczenie w zbieraniu dowodów, a wynikającym z praw osobowych, jest możliwość wyłączenia określonego dowodu. Po przedłożeniu dowodów w sądzie następuje faza konsultacji tych dowodów ze stronami. Polega to na powiadomieniu przez sędziego stron o zgłoszonych dowodach przez stronę przeciwną. Jednocześnie sędzia powinien wyznaczyć czas na zgłoszenie ewentualnych zastrzeżeń do przedkładanych dowodów przez zainteresowane strony. Ewentualne zastrzeżenie może przerodzić się w formalną prośbę o wyłączenie jakiegoś dowodu [Grocholewski 2000, 366-368].

Prawodawca wprost daje możliwość wyłączenia jedynie świadka (kan. 1555) i dowodu z bieglego (kan. 1576). Wydaje się jednak, że jakaś słuszna przyczyna, jak np. prawo do dobrego imienia lub ochrona własnej intymności (kan. 220 i 221 § 1), mogą stanowić wystarczającą motywację do złożenia prośby o wyłączenie dokumentu, który by przywołane prawa naruszał. Te prawa można też bronić zarzutem co do prawomocności dowodów stawianych przez powoda (kan. 1491) [Krukowski 2007, 114]. Prośba o wyłączenie jakiegoś dowodu może być więc motywowana niegodziwym jego zdobyciem, m.in. przez wykradzenie lub inne nielegalne jego uzyskanie. Często strona przeciwna będzie musiała osobiście stawić się w trybunale celem, np. zbadania jakiegoś dokumentu. Taki osobisty kontakt z dokumentem może skutkować zarzutem względem jego autentyczności i prowadzić również do prośby o jego wyłączenie. Ostateczną decyzję o wyłączeniu podejmuje sędzia (kan. 1527 § 2) [Grocholewski 2000, 368].

⁹ Teoretycznie sędzia mógłby wymierzyć karę świadkowi za nieusprawiedliwioną nieobecność, w praktyce zazwyczaj poprzestaje się na ponownym wezwaniu lub poinformowaniu zainteresowanych stron, by te ewentualnie przynagliły świadka do złożenia zeznań [Del Amo 2011, 1171].

3. OGRANICZENIA MERYTORYCZNE I FORMALNE

Każda sprawa wniesiona do sądu domaga się konkretnych dowodów na uzasadnienie roszczeń. Na konieczność przedstawienia odpowiednich środków dowodowych wskazuje prawodawca kościelny w kan. 1504, 2° oraz 1505 § 2, 4°. Według tych przepisów, dowody dopuszczone do procesu będą musiały być merytorycznie związane z badaną sprawą. Zazwyczaj strona chce zaprezentować jak najwięcej argumentów popierających jej roszczenie. Poza tym strony nie zawsze wiedzą, które dowody są najbardziej użyteczne w procesach małżeńskich, dlatego dopiero sędzia musi zdecydować, że niektóre z przedłożonych dowodów nie mają związku ze sprawą [Witkowski 2014, 88-89].

Czas na zbieranie dowodów jest ściśle określony. Formalnie rozpoczyna się od zawiązania sporu (kan. 1516), a kończy dekretem zamknięcia postępowania dowodowego (kan. 1599 § 3). Prawodawca wyraźnie ogranicza sędziego, aby ten nie przystępował do zbierania dowodów przed zawiązaniem sporu (kan. 1529). Nie jest to jednak zakaz kategoryczny, ponieważ dopuszcza wyjątki z ważnych przyczyn. Wydaje się, że prawodawca rozpoznanie owych poważnych przyczyn pozostawia decyzji sędziego. Przykładem takiej okoliczności jest jedyna możliwość złożenia zeznań przez osobę, która jest w obliczu śmierci lub zamierza odbyć daleki i długotrwały wyjazd [Szychmiller 2007, 180-181]. Warto podkreślić, że ograniczenie rozpoczęcia zbierania dowodów dotyczy gromadzenia, a więc czynności sędziego, a nie zgłaszania, które jest z zasady zadaniem stron. Dlatego strona ma prawo zgłosić, a w niektórych przypadkach nawet dostarczyć do sądu dowody, które – jej zdaniem – stanowią poparcie roszczeń (kan. 1504, 2°).

Forma przedkładanych dokumentów w procesie powinna być odpowiednia. W procesie siłą dowodu będą miały jedynie dokumenty oryginalne lub przedłożone w uwierzytelnionym odpisie. Zwykle ksero może stanowić jedynie informację o istnieniu jakiegoś dokumentu, natomiast nie posiada żadnej wartości dowodowej. Najlepiej więc dostarczyć do kancelarii sądu oryginalny dokument, po czym po stwierdzeniu jego autentyczności, sędzia może polecić na miejscu sporządzenie przez notariusza uwierzytelnionej kopii (kan. 1544) [Rozkrut 2007, 266].

Ciągle aktualny wydaje się być problem użycia w procesie anonimów¹⁰, czyli takich dowodów pisemnych, które nie są podpisane lub których autor

¹⁰ Szerzej na temat anonimów, również w kontekście kształtowania się norm procesowych dotyczących tego problemu zob. Dubiel 1993.

jest trudny do ustalenia. W KPK/83 prawodawca nie odnosi się do kwestii anonimów, natomiast wspomina o nich w DC, w kontekście procesów małżeńskich. Listom i innym pismom anonimowym nie można nawet przyznać waloru ukierunkowującego. Nie jest to jednak zasada absolutna. Wyjątkiem może być bowiem sytuacja, gdy przedstawione w anonimie fakty dadzą się udowodnić z innych źródeł (DC art. 188) [Greszata 2008a, 265].

W celu formalnego zgłoszenia świadków, trzeba wskazać ich nazwiska i zamieszkanie (*domicilium*)¹¹. Praktycznie na liście świadków wskazane jest bliższe określenie, kim oni są dla stron. Gdyby strony zgłosiły zbyt wielką liczbę świadków, ułatwi to sędziemu decyzję, których należy dopuścić do procesu. Duże znaczenie dla ekonomii procesu ma bowiem przepis dający sędziemu takie prawo (kan. 1553). Oczywiście ograniczenie liczby świadków nie może być dokonane ze szkodą dla sprawy¹². Zatem chodzi tu o takie spojrzenie na zbyt dużą liczbę świadków, które wyeliminuje świadków zgłoszonych w związku z faktami nie mającymi istotnego znaczenia dla sprawy albo w celu przewleknięcia sprawy [Pawluk 1990, 265-266]. Inną okolicznością mogącą wpłynąć na ograniczenie liczby świadków jest przekonanie sędziego o wystarczalności zgromadzonych już wcześniej dowodów. Decyzja o odrzuceniu niektórych świadków powinna mieć zawsze na uwadze prawa procesujących się stron. Przeciwno decyzji sędziego ograniczającej zbyt wielką liczbę świadków prawo nie daje stronom możliwości odwołania w drodze apelacji [Del Amo 2011, 1169]. Natomiast po ogłoszeniu akt, strony mogą w uzasadnionych przypadkach poprosić sędziego o przesłuchanie świadków wcześniej odrzuconych (kan. 1598 § 2), jak również w związku z odwołaniem się od wyroku (kan. 1629, 4°) [Szytchmiller 2007, 208].

Po zamknięciu postępowania dowodowego jest możliwość dołączenia nowych dowodów, ale tylko w przypadkach przewidzianych przez prawo (kan. 1600 § 1; por. DC art. 239 § 1). Sędzia może więc dopuścić nowy dowód, jeśli jego brak spowodowałby niesprawiedliwość wyroku, np. dowód

¹¹ Wymóg KPK/83 kan. 1552 § 1 łągodzi nieco DC, iż wystarczy wskazanie miejsca faktycznego pobytu (DC art. 198). Wydaje się jednak, że w tym drugim przypadku warto podać również *domicilium*, bowiem to własny duszpasterz może być poproszony o świadectwo kwalifikacyjne (kan. 1572).

¹² Należy pamiętać również o tym, że zeznania jednego świadka, z wyjątkiem kwalifikowanego, nie mają mocy pełnego dowodu (kan. 1573). Zeznanie jedyne świadka zwykłego zawsze będzie musiało być wzmocnione innymi środkami dowodowymi [Del Amo 2011, 1182]. Szerzej na temat dowodu z jedyne świadka zob. Czaja 2010, 153-188.

ten podważa prawdziwość istotnych dowodów w sprawie (kan. 1645 § 2, 1°-3°). Może to nastąpić także w innych przypadkach, po wysłuchaniu stron, jeśli istnieje inna poważna przyczyna (np. niezawiniona nieobecność świadka, wcześniejszy brak dostępu do dokumentu) i jednocześnie nie zachodzi niebezpieczeństwo oszustwa lub podstępu (np. umyślnie ukrywano jakiś dokument lub utrudniano w dotarciu do świadka) [Dzięga 2007, 316].

4. OGRANICZENIA PROCEDURALNE

Przesłuchania sądowe stanowią istotny sposób pozyskania dowodu z oświadczeń stron, zeznań świadków, a w niektórych przypadkach również biegłych. Prawodawca wyznacza cały szereg przepisów, które określają miejsce przesłuchań, obecność innych osób podczas przesłuchań, możliwość konfrontacji, sposób zadawania pytań czy możliwość ponownego przesłuchania. Unormowanie tych czynności świadczy, że mamy do czynienia ze sprawą publiczną o charakterze urzędowym [Rozkrut 2007, 240]. To z kolei stanowi swego rodzaju ograniczenia procesowe, poza które nie należy wychodzić.

Z reguły miejscem przesłuchań sądowych w procesie małżeńskim jest siedziba sądu kościelnego. Wspomniana zasada nie ma jednak charakteru bezwzględnego, ponieważ dopuszcza pewne wyjątki. Pierwszy wyjątek odnosi się do kardynałów, patriarchów, biskupów i tych, którzy na podstawie prawa miejscowego są zwolnieni od osobistego stawienia się w sądzie. Wyżej wymienieni, gdyby zostali powołani na świadków w sprawie o nieważność małżeństwa mają prawo być przesłuchanymi w miejscu przez nich wybranym. O innych wyjątkach decyduje sędzia (kan. 1558 § 1), przy czym wymagana jest słuszna przyczyna zwolnienia z przesłuchania świadka w siedzibie trybunału¹³. Tę słuszną przyczynę wskazują okoliczności przywołane przez prawodawcę. Sędzia powinien więc zarządzić, gdzie mają być przesłuchani ci, którzy nie mogą przybyć lub mają utrudniony dostęp do siedziby trybunału ze względu na odległość, chorobę lub inną przeszkodę. W tych okolicznościach przesłuchiwany (strona, świadek) mieszkający w obrębie diecezji może złożyć swoje zeznania w miejscu swego zamieszkania, z reguły w miejscowej kancelarii parafialnej. Tych zaś, którzy mieszkają poza diecezją, zwykle przesłuchuje się w wyniku rekwizycji, czyli

¹³ Słuszna przyczyna jest przywołana jedynie w DC art. 51 i 162 [Del Amo 2011, 1172].

z pomocą miejscowego sądu biskupiego (kan. 1418). Poproszony o pomoc sąd może zarządzić przesłuchanie w swojej siedzibie lub w miejscu dogodnym dla wezwanego. W razie potrzeby sędziego może również udać się do obcej diecezji, aby tam dokonać przesłuchania. Wymaga to jednak zgody miejscowego biskupa diecezjalnego (kan. 1469 § 2) [Pawluk 1990, 268].

W kontekście trudności w dotarciu do sądu przez wezwanego na przesłuchanie dyskutowana jest możliwość złożenia zeznań przez telefon lub za pośrednictwem środków audiowizualnych. Chociaż technicznie jest to w dzisiejszych czasach coraz bardziej możliwe, to jednak prawo kanoniczne nie dopuszcza jak na razie tego typu propozycji¹⁴.

Poszczególne osoby mają być przesłuchiwane pojedynczo i oddzielnie (kan. 1561 § 1)¹⁵. Strony nie mogą więc przysłuchiwać się wzajemnie swoim zeznaniom oraz zeznaniom świadków. Świadkowie również nie mogą być przesłuchiwani w obecności innych świadków. Nikt bowiem nie może słuchać zeznań lub wiedzieć tego, co zeznają inni, aby zeznający nie mogli w żaden sposób na siebie wpływać. Ograniczenia dotyczące obecności innych osób w czasie przesłuchań potwierdzają normy własne procesu o nieważność małżeństwa. Przy czym należy pamiętać o zmianie numeracji kanonów po reformie prawa procesowego przez papieża Franciszka. Dlatego kan. 1678 KPK/83 obowiązuje jako kan. 1677¹⁶.

Prawo zaś dopuszcza obecność obrońcy wężła, obrońców stron, a także rzecznika sprawiedliwości, jeśli występuje w procesie, w czasie przesłuchania stron, świadków i biegłych. Oprócz tego mogą oni przejrzeć akta sądowe, nawet gdyby nie były jeszcze ogłoszone (kan. 1677 § 1 MIDI).

Zakaz uczestnictwa stron w przesłuchaniu drugiej strony lub świadków jest podyktowany troską o właściwy ich przebieg. Strony mogą bowiem emocjonalnie reagować na wzajemne zeznania i odpowiedzi świadków, co mogłoby utrudnić przesłuchanie. Obecność stron mogłaby też być krępująca dla świadków. Każda ze stron chciałaby, aby świadek zeznawał na jej

¹⁴ Szerzej na ten temat zob. Grocholewski 2001, 553-558; Pajszczyk 2006, 53; Gressata 2008b, 226; Czaja 2010, 212-215; Sztymmler 2007, 219.

¹⁵ To, co postanawia się o przesłuchaniu świadków należy z proporcją zachować również przy przesłuchaniu stron i biegłych (kan. 1534 oraz DC art. 165 § 1).

¹⁶ Franciszek, List apostolski motu proprio „*Mitis Iudex Dominus Iesus*”, reformujący kanony Kodeksu Prawa Kanonicznego dotyczące spraw o orzeczenie nieważności małżeństwa. List apostolski motu proprio „*Mitis et misericors Iesus*”, reformujący kanony Kodeksu Kanonów Kościołów Wschodnich dotyczące spraw o orzeczenie nieważności małżeństwa (tekst łacińsko-polski) (8.09.2015), Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej Biblos, Tarnów 2015 [dalej cyt.: MIDI], s. 21-23.

korzystać [Pawluk 1990, 268]. W sprawach o nieważność małżeństwa jedynie w procesie skróconym przed biskupem strony mogą uczestniczyć w przesłuchaniu drugiej strony oraz świadków, chyba że instruktor uzna, że ze względu na okoliczności rzeczowe lub osobowe należy postąpić inaczej. Ten wyjątek jest przywołany w art. 18 § 1 zasad proceduralnych ogłoszonych w związku ze wspomnianą wyżej nowelizacją prawa procesowego¹⁷.

Konfrontacja jest szczególną formą przesłuchania stron i świadków, proponowaną w sytuacji, kiedy zeznający nie zgadzają się ze sobą w rzeczy poważnej. W sprawach o nieważność małżeństwa winna być jednak stosowana jako rzecz nadzwyczajna, ponieważ często w tych procesach strony są do siebie nastawione negatywnie, co może jeszcze bardziej ich poróżnić i dodatkowo wciągnąć w ten konflikt świadków. Jeżeli sędzia podejmie decyzję o konfrontacji musi zweryfikować czy nie dojdzie do ewentualnej kłótni i zgorszenia (kan. 1560 § 2; por. DC art. 165 § 2) [Rozkrut 2007, 243]¹⁸.

W celu zapobieżenia temu, by przesłuchiwanym byli wcześniej poinstruowani, jak mają zeznawać, istnieje zakaz wcześniejszego podawania im do wiadomości pytań (kan. 1565 § 1) [Del Amo 2011, 1176]. Kwestionariusz z pytaniami powinien być przygotowany indywidualnie do każdej rozpatrywanej sprawy i osoby zeznającej. Sędzia winien to zrobić w oparciu o skargę powodową oraz sugestie stron i obrońcy węzła, jeśli skorzystali z możliwości ich zgłoszenia (kan. 1552 § 2; por. DC art. 164) [Czaja 2010, 204]. W samym stawianiu pytań sędzia powinien zastosować się do sugestii, jakie daje sam prawodawca. Pytania mają być krótkie, przystosowane do inteligencji odpowiadającego, nieobejmujące jednocześnie kilku spraw, niepodchwytliwe, niepodstępne, niesugerujące odpowiedzi, dalekie od jakiegokolwiek obrazy przesłuchiwanego i mieszczące się w przedmiocie badanej sprawy (kan. 1564; por. DC art. 169) [Rozkrut 2007, 247-248].

Przeprowadzenie dowodu z oświadczenia stron lub ze świadka domaga się zachowania zasady ustności¹⁹. Przesłuchiwanym powinni bowiem zeznawać ustnie i nie mogą posługiwać się wcześniej przygotowanymi notatka-

¹⁷ MIDI, s. 43.

¹⁸ Na temat możliwości skorzystania z konfrontacji zob. także Del Amo 2011, 1173.

¹⁹ W literaturze kanonistycznej spotykane jest również wyrażenie „zasada żywego słowa” na określenie zasady ustności [Dzięga 1992, 47].

mi (kan. 1566)²⁰. Dopiero ich zeznania winny być na bieżąco spisywane przez notariusza (kan. 1567).

W obowiązujących w prawie kanonicznym procesach o nieważność małżeństwa jest możliwość zastosowania trzech procedur: procesu zwyczajnego, procesu dokumentalnego oraz procesu skróconego przed biskupem. Szczególnie zastosowanie dwóch ostatnich procedur ma ścisły związek z możliwym do zgromadzenia materiałem dowodowym w danej sprawie.

Proces dokumentalny, jak sama nazwa wskazuje, jest oparty na dowodzie z dokumentu. Dokument powinien być bezsporny i niepodważalny, czyli musi być wykluczona wszelka uzasadniona wątpliwość co do jego autentyczności i znaczenia prawnego. Główną przesłanką tego procesu jest istnienie niepodważalnego dokumentu, z którego wynika w sposób pewny, że: 1) istniała przeszkoda zrywająca w czasie zawierania małżeństwa; 2) był brak zachowania właściwej formy prawnej przy zawarciu małżeństwa²¹; 3) pełnomocnik nie posiadał ważnego zlecenia (kan. 1688 MIDI)²². Z tego wynika, że proces z dokumentu nie będzie miał zastosowania w sprawach odnoszących się do wad zgody małżeńskiej.

Również zastosowanie procesu skróconego przed biskupem jest uzależnione od jakości zgłoszonego i dołączonego do skargi powodowej materiału dowodowego, który w sposób oczywisty powinien wskazywać na nieważność (MIDI kan. 1683). Prawodawca wymaga, aby załączone do skargi dokumenty były jednoznaczne w swojej treści i nie budziły wątpliwości co do autentyczności. Do tych dokumentów należy także zaliczyć każdy dokument medyczny, który w sposób oczywisty wykluczy konieczność zasięgnięcia opinii biegłego z urzędu²³. Natomiast zeznania, które mają dostarczyć dodatkowy materiał dowodowy, muszą być łatwe do uzyskania w terminie wyznaczonym na posiedzenie dowodowe, czyli w ciągu trzydziestu dni od dnia, w którym wikariusz sądowy zdecydował o rozpoczęciu tego procesu. Dowody powinny być zebrane w ciągu jednego posiedzenia (MIDI kan. 1686). Dlatego już przy składaniu skargi powodowej sąd musi wymagać od stron deklaracji szczególnej dyspozycyjności [Adamowicz 2015, 99-100].

²⁰ Wyjątkiem są sytuacje określone w kan. 1471 i 1528. Według zawartych w nich norm pisemne zeznania można przyjąć od osoby głuchej lub niemej. Również na piśmie mogą być złożone zeznania, gdy świadek odmawia ich wobec sędziego kościelnego, a gotów jest złożyć zeznanie w innej formie [Szytchmiller 2007, 218-219].

²¹ Wobec pierwszego i drugiego przypadku wiadomo, że dyspensa nie została udzielona.

²² Por. KPK/83 przed nowelizacją kan. 1686.

²³ MIDI, Zasady proceduralne, art. 14 § 2, s. 43.

ZAKOŃCZENIE

Formalizm charakterystyczny dla postępowania sądowego, gdzie wszystkie czynności procesowe, również te związane z przeprowadzeniem etapu dowodowego, są ściśle określone, będzie rodzić określone ograniczenia zarówno ze strony samego prawa, jak i decyzji sędziego. Pierwszy rodzaj ograniczeń stanowią zakazy dowodowe, w których prawo wprost zabrania dostarczania i przyjmowania określonych dowodów. Wśród nich są: zakaz dotyczący dowodów niegodziwych samych w sobie, jak i w sposobie ich zdobycia oraz zakaz składania przez niektóre osoby zeznań w charakterze świadka. Kolejną grupę stanowią ograniczenia zbliżone do zakazów, ale nie mają one charakteru absolutnego, ponieważ w określonych okolicznościach mogą być uchylone przez sędziego. Do nich można zaliczyć dopuszczenie dowodów utajnionych oraz dopuszczenie do zeznań osoby małoletniej poniżej czternastego roku życia lub upośledzonej umysłowo. Ważna grupa ograniczeń wynika z praw osobowych. Na podstawie tych norm nie można zobowiązać do złożenia zeznań osób objętych tajemnicą urzędową lub zawodową oraz obawiających się naruszenia ich dóbr osobistych. Należy wskazać również na formalne wymogi przedkładanych dowodów, polegające na właściwej formie (np. oryginał lub potwierdzona kopia dokumentu) lub odpowiednim zgłoszeniu dowodu (np. podanie personaliów świadków). Wiele ograniczeń przy gromadzeniu dowodów będzie dotyczyło przestrzegania procedury sądowej. Do ograniczeń proceduralnych należy zaliczyć przestrzeganie terminów składania dowodów oraz miejsca i sposobu ich przeprowadzenia. Należy również pamiętać, że w procesie dokumentalnym i procesie skróconym przed biskupem istnieją ściśle określone wymogi dowodowe, bez których niemożliwe jest zastosowanie tych nadzwyczajnych procedur.

BIBLIOGRAFIA

Źródła prawa

- Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Paulii PP. II promulgatus (25.01.1983), AAS 75 (1983), pars II, s. 1-317; tekst polski w: Kodeks Prawa Kanonicznego, przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu, Pallottinum, Poznań 1984.
- Franciszek, List apostolski motu proprio „*Mitis Iudex Dominus Iesus*”, reformujący kanony Kodeksu Prawa Kanonicznego dotyczące spraw o orzeczenie nieważności małżeństwa. List apostolski motu proprio „*Mitis et misericors Iesus*”, re-

- formujący kanony Kodeksu Kanonów Kościołów Wschodnich dotyczące spraw o orzeczenie nieważności małżeństwa (tekst łacińsko-polski) (8.09.2015), Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej Biblos, Tarnów 2015.
- Pontificia Commissio Codici Iuris Canonici Recognoscendo, Schema canonum de modo procedendi pro tutela iurium seu de processibus, Typis Polyglottis Vaticanis 1976.
- Pontificium Concilium de Legum Textibus, Instructio servanda a tribunalibus dioecesanis et interdioecesanis in pertractandis causis nullitatis matrimonii Dignitas connubii (25.01.2005), Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano 2005.
- Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego, Dz. U. z 2014 r., poz. 101 z późn. zm.
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego, Dz. U. Nr 89, poz. 555 z późn. zm.

Literatura

- Adamowicz, Leszek. 2015. „Okoliczności osób i rzeczy zezwalające na prowadzenie procesu skróconego.” W *Proces małżeński według motu proprio Mitis Iudex Dominus Iesus*, red. Jan Krajczyński, 93-108. Płock: Płocki Instytut Wydawniczy.
- Brzemia-Bonarek, Aleksandra. 2007. *Dopuszczalność dowodów zdobytych w sposób niegodziwy w kanonicznym procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa*. Katowice: Księgarnia św. Jacka.
- Czaja, Arkadiusz M. 2010. *Skuteczność zeznań świadka w kanonicznym procesie spornym*. Toruń: Zakład Usług Poligraficznych Druk-Tor.
- De Paolis, Velasio, and Davide Cito. 2001. *Le sanzioni nella Chiesa. Commento al Codice di Diritto Canonico Libro VI*. Roma: Urbaniana University Press Roma.
- Del Amo, León. 2011. „Dowody.” W *Codex Iuris Canonici. Kodeks Prawa Kanonicznego. Komentarz. Powszechne i partykularne ustawodawstwo Kościoła katolickiego. Podstawowe akty polskiego prawa wyznaniowego*. Edycja polska na podstawie wydania hiszpańskiego, red. Piotr Majer, 1147-1190. Kraków: Wolters Kluwer Polska.
- Dubiel, Stanisław. 1993. *Wartość dowodowa anonimów w procesach kościelnych*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
- Dzięga, Andrzej. 1992. *Kościelny proces ustny*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Dzięga, Andrzej. 2007. „Ogłoszenie akt, zamknięcie postępowania dowodowego i dyskusja sprawy.” W *Komentarz do Instrukcji procesowej „Dignitas connubii”*, red. Tomasz Rozkrut, 307-323. Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu.
- Erlebach, Grzegorz. 2006. „Illicitas – pojęcie prawne czy tylko moralne.” W *Forum externum i forum internum w prawie kanonicznym. Między prawem a sumieniem*, red. Ambroży Skorupa, 79-97. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Greszata, Marta. 2008a. „Poszlaka w kanonicznych procesach małżeńskich.” W *Matrimonium spes mundi. Małżeństwo i rodzina w prawie kanonicznym, polskim i międzynarodowym. Księga pamiątkowa dedykowana ks. prof. Ryszardowi Szttychmillerowi*, red. Tadeusz Płoski, i Justyna Krzywkowska, 194-209. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.

- Greszata, Marta. 2008b. *Iudicium cum principiis. Kodeksowa weryfikacja wybranych zasad procesowych w kanonicznych sprawach o nieważność małżeństwa*. Lublin: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu.
- Grocholewski, Zenon. 2000. „Struktura etapu dowodowego procesu.” W *Plenitudo legis dilectio. Księga pamiątkowa dedykowana o. prof. Bronisławowi W. Zuber-towi z okazji 65 rocznicy urodzin*, red. Antoni Dębiński, i Elżbieta Szczot, 355-378. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Grocholewski, Zenon. 2001. „Interrogatorio per lettera o per telefono.” W *Divina et humana. Księga Jubileuszowa w 65. rocznicę urodzin księdza profesora Henryka Misztala*, red. Antoni Dębiński, Wiesław Bar, i Piotr Stanisław, 553-558. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Krukowski, Józef. 2007. „Sądy w ogólności.” W *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego. T. V: Księga VII. Procesy*, red. Józef Krukowski, 12-122. Poznań: Pallottinum.
- Majer, Piotr. 2002. „Ochrona prywatności w kanonicznym porządku prawnym.” W *Ochrona danych osobowych i prawo do prywatności w Kościele*, red. Piotr Majer, 83-123. Kraków: Wydawnictwo Naukowe PAT.
- Pajszczyk, Rafał. 2006. *Dowód ze świadków w postępowaniu kanonizacyjnym. Studium historyczno-prawne*. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza, Wydział Teologiczny.
- Pawluk, Tadeusz. 1990. *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II. T. 4: Doczesne dobra Kościoła. Sankcje w Kościele. Procesy*. Olsztyn: Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne.
- Plezia, Marian, red. 1959. *Słownik łacińsko-polski. T. 3*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Rozkrut, Tomasz. 2007. „Dowody.” W *Komentarz do Instrukcji procesowej „Dignitas connubii”*, red. Tomasz Rozkrut, 229-295. Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu.
- Sobański, Remigiusz. 2003. „Czy dokumenty prywatne zdobyte w sposób niegodziwy są dopuszczalne jako dowody w kanonicznym procesie o nieważność małżeństwa.” *Ius Matrimoniale* 8:133-145.
- Sondel, Janusz. 2006. *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”.
- Syryjczyk, Jerzy. 2003. *Kanoniczne prawo karne. Część szczególna*. Warszawa: Wydawnictwo UKSW.
- Szytchmiller, Ryszard. 2007. „Proces sporny.” W *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego. T. V: Księga VII. Procesy*, red. Józef Krukowski, 123-315. Poznań: Pallottinum.
- Wielec, Marcin. 2012. *Zakaz dowodowy tajemnicy spowiedzi w postępowaniu karnym*. Warszawa: Wydawnictwo UKSW.
- Witkowski, Wojciech. 2014. „Kryteria oceny dowodów w procesach o nieważność małżeństwa.” *Kościół i Prawo* 3 (16), nr 1:87-107.

**Prawno-procesowe ograniczenia w gromadzeniu dowodów
w sprawach o nieważność małżeństwa**

Streszczenie

Artykuł dotyczy etapu dowodowego w sprawach o nieważność małżeństwa. Przepisy odnoszące się do tego etapu procesowego, nie ograniczają się jedynie do wymienienia i zdefiniowania możliwych w procesie kanonicznym środków dowodowych. W zdecydowanej większości są to normy, które należy zachować przy zbieraniu dowodów. Wśród tych norm należy wskazać wprost te, które można określić jako prawno-procesowe ograniczenia w gromadzeniu dowodów. Pierwszy rodzaj ograniczeń stanowią zakazy dowodowe, które zabraniają dostarczania i przyjmowania określonych dowodów. Wśród nich są: zakaz dotyczący dowodów niegodziwych oraz zakaz składania przez niektóre osoby zeznań w charakterze świadka (np. spowiednik, strona lub sędzia w danej sprawie). Kolejną grupę stanowią ograniczenia zbliżone do zakazów, ale nie mają one charakteru absolutnego, ponieważ w określonych okolicznościach mogą być uchylone przez sędziego. Do nich można zaliczyć dopuszczenie dowodów utajnionych oraz zeznań osoby małoletniej poniżej czternastego roku życia lub upośledzonej umysłowo. Ważna grupa ograniczeń wynika z praw osobowych. Według tych norm nie można zobowiązać do złożenia zeznań osób objętych tajemnicą urzędową lub zawodową oraz obawiających się naruszenia ich dóbr osobistych. Należy wskazać również na wymogi merytoryczne i formalne przedkładanych dowodów. Wiele ograniczeń przy gromadzeniu dowodów będzie dotyczyło przestrzegania procedury sądowej. Do ograniczeń proceduralnych należy zaliczyć przestrzeganie terminów składania dowodów oraz miejsca i sposobu ich przeprowadzenia.

Słowa kluczowe: proces kanoniczny, sędzia, strony, zakaz dowodowy, dowód niegodziwy

**The Legal and the Procedural Limitations in Collecting Proofs
in Nullity of Marriage Cases**

Summary

This article applies to the evidentiary procedure in cases of nullity of marriage. The legal provisions which relate to this stage of the process are not limited only to mentioning and defining possible canonical proofs in the process. These norms, in the great majority should be taken during the gathering of the proofs. Among these legal provisions we should indicate directly at those, that can be described as legal and procedural limitations in collecting proofs. The first type of limitations are proof prohibitions, which prohibit the delivery and acceptance of certain facts. Among these are: a ban on illicit proof and the ban on giving testimony by some people as a witness (e.g. a confessor, a party or a judge in a particular case). Another type consists of limitations which are similar to bans. This group has not an absolute character, because in defined circumstances the judge may waive them. These may include: the acceptance of secret proofs or the testimony of minors below the fourteenth year of age and those of limited mental capacity. An important group of limitations stems from personal rights. According to these norms, persons which are bound by professional secrecy or

whose fear that from their own testimony ill repute, dangerous hardships, or other grave evils will befall them, their spouses, or persons related to them by consanguinity or affinity, cannot be forced to give testimony. It should be noted also to the substantive and formal requirements of presented proofs. Many limitations in collecting proofs will concern the adherence to judicial procedure. The procedural limitations can include the legal provisions relating to adherence to deadlines for submitting proofs and norms concerning the place and manner of the taking of proofs.

Key words: canonical trial, judge, parties, proof prohibition, illicit proof

Information about Author: REV. WOJCIECH WITKOWSKI SDB, Ph.D. – assistant, Department of Canonization Law and Sacramental Law, Institute of Canon Law, Faculty of Law, Canon Law and Administration at the John Paul II Catholic University of Lublin, Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin, Poland; e-mail: boski4@poczta.onet.pl